

Љиљана Станков*

ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ У БЕОГРАДУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

АПСТРАКТ:

У истраживањима предшколског васпитања у Београду коришћени су архивска грађа, чланци објављени у стручним педагошким часописима, штампани школски годишњи извештаји и извештаји школских надзорника, као и друга одговарајућа литература. У раду се проучава појава идеје о предшколским установама, најпре у писаној речи, а затим и реализација те идеје почев од средине 60-их година XIX века, као и питање да ли је њихово отварање било покренуто и организовано од стране државних органа или му је претходила приватна иницијатива. Обухваћено је и обучавање стручног особља, затим покушаји отварања одговарајућих школа, односно бројни проблеми и слабости који су се испољавали и пратили васпитање деце пре поласка у школу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

*Школе за малу децу, дечји вртovi, материнске школе, забавишта,
приправни разреди, забавиље, васпитачице.*

Прво помињање „школа за малу децу“ налазимо у листу *Родољубац*, који су током 1858. у Београду уређивали и издавали Ђорђе Малетић и Владимир Вујић. Лист је излазио једном седмично, са циљем ширења корисних знања.¹ У непотписаном чланку под насловом „Школе за малу децу“, аутор износи схватање да је држава та која започето породично васпитање „довршује“. Проблем се јавља

када и сами родитељи немају довољно васпитања и искуства, или их обавезе и тешко економско стање спречавају да остваре своју природну улогу. То је утицало да неке државе „овој невољи и грдној препреки к правом напредовању државе доскоче оснивањем школа за малу децу“.²

Аутор своје ставове износи у виду одговора на неколико питања.

* мр Љиљана Станков, педагог, Педагошки музеј, Београд

1 *Родољубац лист за распрострањавањ полезны знаня*. Излазио је од 1. маја до 5. новембра 1858.

године, укупно 28 бројева. Сви наведени датуми су по јулијанском календару.

2 Аноним, Школе за малу децу, *Родољубац* 2, Београд 1858, 11-13.

- *Шта су то школе за малу децу?* Описује их као „заведенија“ у којима се чувају деца у узрасту од прве или друге до шесте године, где она проводе време са „послужитељкама“ у игрању. Код старије деце могуће је просто усмено учење у виду питања и одговора, чиме се „изображава“ моћ мишљења и говора, и под утицајем „поштене околине“ даје се први темељ „нравственом оном правцу духа“ који се касније никада не може сасвим „потрти“, при чему као пример наводи велике фабричке вароши у Енглеској.
- *Јесу ли школе за малу децу нужне или барем целисходне?* Супротстављајући два мишљења о циљу школе, „изображење детињег разума“ или васпитање „човека на нравственост“, он заступа ово друго. Пошто економски услови утичу на то да се великом броју деце у овом узрасту не поклањају одговарајућа брига и пажња, износи уверење да су овакве школе једино средство којим се може започети јавно васпитање „и тога ради безусловно се изричемо за подизање школа за малу децу, као неопходно нужних“.
- *Каква су средства за подизање школа за малу децу нужна и како се могу набавити?* То би био „удесан локал“, са једном или више соба за школу и боравак, затим један учитељ и најмање једна дадиља, платнена одећа за децу, „клубе, столице, астали, таблице и плајвази“. Предлаже и новчани износ од 300 талира, који би био довољан за годишње издржавање, прикупљен уз помоћ државе и прилозима појединаца. Надгледање рада овакве школе препоручује женском савезу. Упознаје читаоце да таквих школа „има по свом изображеном свету“ јер су „најдрагоценије благо за садашњост и будућност“.

Анализирајући дате предлоге, посебно у делу који се односи на особље које би требало ангажовати да ради са децом (један учитељ и најмање једна дадиља), треба напоменути да је те, 1858. године, у целом Српству постојала само једна мушка учитељска школа - Препарандија у Сомбору. У Кнежевини Србији су као учитељи основних школа, а било их је врло мало, радили они који су били писмени, међу њима највише Срба „из прека“ и свршених богослова, док је отварање прве Мушке учитељске школе уследило тек после 13 година, 1871. у Крагујевцу. Такође није постојала ниједна установа која је „женској младежи“ давала више образовања од оног које се учи у основним школама. Прва школа ове врсте, Виша женска школа у Београду, започела је рад 1863. године. Што се тиче „женског сојуза“, на његово оснивање требало је сачекати све до 1875. године, када је у Београду основано прво Женско друштво. Београд је 1858. имао основне школе код Саборне цркве, Теразијску на Дунавском крају, затим Богословију, потпуну гимназију и Теразијску полугимназију, Земљедјелску (Пољопривредну) школу у Топчидеру и Лицеј. Анонимни аутор је у свом чланку, написаном да би допринео „ширењу

корисних знања“ у складу са сврхом листа *Родолубаи*, изнео неколико веома напредних захтева, готово несхватљивих за оно време. Захтев за отварање школа намењених предшколском узрасту био је преурањен и, самим тим, веома вредан да се истакне.

Шездесетих година XIX века, у Београду су почеле да се отварају прве приватне приправне, мале забавне школе. Неке од њих су отвориле странкиње из Аустроугарске, неке Срби, појединима је дата дозвола за рад, неке су и без тога постојале, окупљајући мањи број деце оба пола.

Најстарија установа ове врсте, за коју смо успели да пронађемо податке у архивској грађи, јесте школа Јулијане Русман, коју је она отворила у Београду, по решењу министра просвете од 29. октобра 1865. године, као *Приватну школу за мушку и женску децу од 4 до 7 година старости за обучавање у читању и писању и молитви на српском језику и почетном женском раду и васпитању уопште*. Школски часови су трајали од 8 до 11 сати пре подне и од 2 до 5 по подне. Предмети су били буквар и наука християнска и писање.³ Госпођа Русман је пореклом била из Беча, а „свршила је царске школе женске у Панчеву“.⁴ Њена

школа била је „само приправна за основне школе, и у којој се деца управо само чувају и уче реду, има само један разред, и деца се обучавају у молењу Бога, декламовању, мало писању и читању из буквара. Месечно наплаћујем по 12 гр. Чаршијских“. Она је у свом заводу била једина „учитељка“. Број деце је варирао од 15 до 20 месечно, а готово сва су била из Београда.⁵ Школа се налазила „у кући попа Јосифа“, у Господској (данас Бранковој) улици, у Теразијском кварту. Радила је и наредне деценије.⁶

У Београду је 3. априла 1867. године отпочела рад *Школа малолетне дечице од 2 пуне до 7 година*. Основао је свештеник Татомир Миловук, ћупријски парох, који је претходно био професор у Крагујевачкој гимназији. О овој школи писали су др Владимир Грујић и др Владета Тешић. Како смо из архивске грађе сазнали, она ипак није била ни прва ни једина у то време. Иако је уживала благонаклоност у просветним круговима, отворена „с високим одобрењем Министарства просвете и Светим благословом високе Архијерејске власти“, и имала подршку веома угледних личности из културног и просветног живота престонице, тако да јој је Матија Бан посветио један чланак у листу *Све-*

3 Извештај Јулијане Русман, поднет Министарству, упућен 29. априла 1875. године. Тада је имала 30 деце у школи; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф V, 32, 1875.

4 Године 1871. имала је петоро мушке и петоро женске деце у својој школи, према Извештају Управе града од 19. јануара 1871. године; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф III, 177, 1871.

5 Допис Министарству садржи извештај о раду, од 14.

фебруара 1875. године; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф XIV, 78, 1875.

6 Министарство просвете и црквених дела доноси решење да Јулијана Русман и даље може држати приватну школу, коју је отворила с дозвољењем од 29. октобра 1865. године, број 3047. То је одговор на њену молбу да јој се, према чл. 8 правила од 31. јула 1874. године, бр. 3832 да дозвола; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф V, 32, 1875.

товид, одзив није испунио очекивања. Крајем исте године, због материјалних потешкоћа, школа је морала да престане са радом.⁷

Седамдесетих година XIX века било је још неколико приватних школа за малу децу. Почетком 1875. године помиње се приватна школа Јустине Дубец, у кварту Варошком, на Топличком венцу, о којој она, на захтев Министарства, у извештају вели: „Формални завод, женске или мушке школе ја не притјажавам“. Разлоге због којих је била приморана да прима децу, она објашњава својим социјалним статусом. „Да се ја као сирота удовица могу лебом ранити, примила сам код себе шесторо деце 4-5 година, која уче код мене мирно седети и говорити; као спремање за основне школе, друге предмете не предајем“. Своје услуге од сваког детета наплаћује по 20 гроша чаршијских. Деца иду у подне и увече својим родитељима. Што се тиче њене квалификованости за рад, она одговара: „Да способности за речено дечје васпитање имам, могу тиме доказати, што је мој покојни муж био учитељ 12 година код Аустријско-конзулатске школе, и што сам после његовог живота васпитавала, а и сада такође васпита-

вам децу од 4-5 година и спремам за основну школу“.⁸

Према подацима из осамдесетих година XIX века, које је Управа вароши Београда доставила Министарству просвете и црквених послова у свом Извештају о приватним школама у Савамаљском, Теразијском и Варошком кварту, било је неколико „малих школа“. Налазиле су се у Теразијском кварту. Забавна школа Христине Хајдил у Ломиној улици, са 15 ђака, и Приправна дечја школа Франциске Грац у Балканској улици, са 20 ученика, радиле су без одобрења надлежних просветних органа. О решењу министра просвете за држање школе Јелене Краљевачкове, која је у Абацијској улици имала Приправну школу за децу, са 18 ђака, у извештају стоји: „Вели да има, но није га поднела на увиђај“.⁹ Иако садржаји рада у овим заводима нису увек наилазили на одобравање педагошких посленика, ове установе су ипак опстајале.

Назив који је код нас додељен овим установама – дечја забавишта, први пут срећемо 1872. године, у уџбенику за методичку који је објавио Стеван Д. Поповић, професор Мушке учитељске школе у Крагујевцу, прве у Кнежевини Србији,

7 Наведени Програм налази се у збирци Јоце Вујића у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“. Збирка Јоце Вујића (1865-1934) најзначајнија је збирка архивске грађе која се чува у овој установи.

8 Извештај о приватној школи, од 2. марта 1875. године; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф XIV, 78, 1875. Министарство је тражило да се доставе извештаји како би се издале дозволе за рад, према Правилима за приватне школе из 1874.

године; остављен је рок до 1. маја 1875. да се испуне сви захтевани услови; у противном, школе ће бити затворене. У потпису министар Филип Христић; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф XXXVII, 116, 1899.

9 У потпису старешина кварта Теразијског, М. Симић; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф XII, 105, 1887.

са циљем да га користе и ученици и учитељи. Изражавајући жаљење што се код нас не негује музичко васпитање деце, он пише: „На жалост наши се родитељи не брину толико, да у своје деце још из раније развију осећање за лепо и правилно певање. За то мора на школу у велике пасти терет, да то све накнади, кад нисмо те среће, да бар имамо припремних школа за малу децу, као што су тако звана, „дечија забавишта“ у Немачкој и другим земљама, где се то у своје време чини кад се код куће не може да достигне.“¹⁰

Овај назив прихватили су најпре његови ученици. Иако је тадашњим педагозима било познато да се код других европских народа ове установе називају *дечји вртови*, што је потекло од Фридриха Фребела, или *материнске школе*, од Коменског, приметна је тежња да се овај назив „посрби“, и то тако да му само име указује на задатак и методу рада. И у највишим круговима просветне власти постојало је мишљење: „Забавиљама пак не треба много теорије, а треба им много практичке вештине у забављању деце. Ко вештије децу забавља, тај је бољи за забавишта.“¹¹

На питања о томе шта је могло да утиче на родитеље да шаљу децу у забавишта и о којим друштвеним слоје-

вима је реч, могли бисмо да потражимо одговоре и у другим изворима. Из биографије нашег познатог књижевника и професора српске књижевности на Београдском универзитету, Јована Скерлића, сазнајемо да је научио да чита већ у забавишту, пре навршене четврте године. Значи да је 1880/81. похађао једно од забавишта, могуће и на Дунавском крају, где је становао. По сведочењу савременика, породица је сматрана имућнијом, имали су радионицу, како се онда говорило, „фабрику“ шешира и продавницу, у којима је мајка била веома ангажована. То је сигурно утицало на то да дете један део дана проводи у оваквом заводу, где су се садржаји и занимања највероватније одвијали као и у оним раније поменутих установама, у другим деловима града.

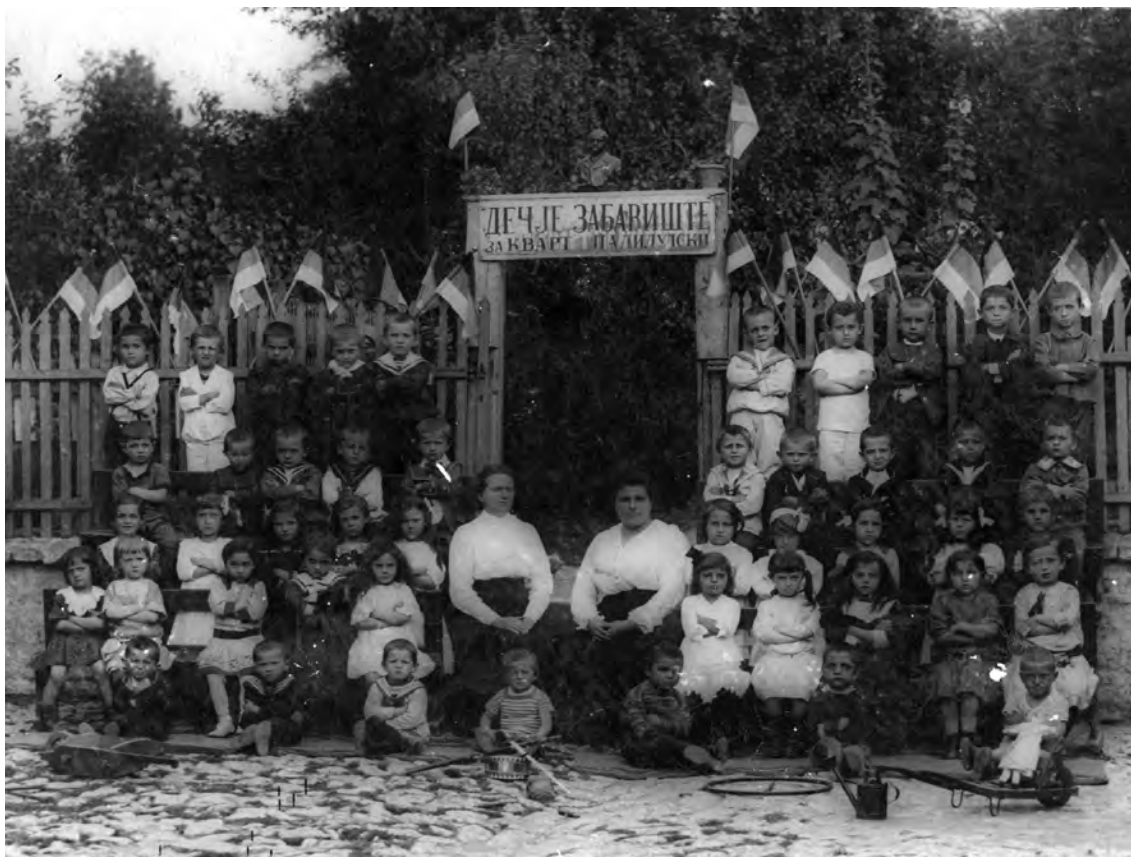
У *Школском листу* у Сомбору, преносећи вест из *Београдског дневника*, 1884. године поздрављено је отварање приватног забавишта у Београду. Најава да ће деца, осим забаве, добијати и поуке на немачком језику наишла је, међутим, на осуду. „Ето како се мало разумева и у самој српској престоници важност матерњег језика у првом васпитању! Али ми мислимо да би Министарство просвете требало да таквом насилном заглупљивању наше деце на пут стане.“¹²

10 Поповић С. Д., *Рад у школи (методике) за ученике учитељске школе и учитеље основних школа*, по Карлу Керу превео и прерадио, Поглавље V: *Техничке вештине*, 3. Певање, Београд 1872, 516.

11 Део из одговора на допис који је министру просвете и црквених послова упутио др Стеван Окановић, испит. професор, писар истога Министарства, 12.

јануара 1898, са молбом да му се дозволи и помогне отварање Вишег завода за образовање забавиља у Београду; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф 50, р 175, 1898. Подвучено у оригиналу.

12 И само уредништво *Београдског дневника* реаговало је на исти начин, што је аутор овог дописа поздравио. Аноним, *Школски лист* 6, Сомбор 1884, 93.

Слика 1. Дечје забавиште за кварт Палилулски: деца са забавиљама Радом и Емилијом (почетак XX века)

Figure 1 Kindergarten for the Palilula precinct – children with nurses Rada and Emilija, beginning of the 20th century

Београдско женско друштво, у оквиру Програма рада 1875. године, предвидело је и отварање једне школе за малу децу. Српско-турски ратови, 1876-1878. године, спречили су, међутим, реализовање ове намере. Новац који су сакупиле и припремиле за оснивање школе, чланице друштва су предале Министарству војном. По завршетку ратова, 1879. године, као значајнија и потребнија отворена је прва женска Раденичка (занатска) школа. Друштво је ипак наставило да подржава овакву замисао, и то на-

писима у свом друштвеном органу *Домаћица*, обавештавајући о томе да ли се отвара нека школа у Београду, као и сарадњом са истакнутим педагозима који су ову идеју пропагирани.

Педагог Јован Миодраговић, референт за наставу Министарства просвете и црквених послова, аутор је чланка под називом „Једно необрађено васпитно поље“ (1897), о забавиштима за децу у узрасту од три до седам година. Упознаје читаоце да је „ретка просвећена земља у Јевропи па и ван Јевропе, у којој нема

читав низ „дечјих башта“ или забавишта“.¹³ Истовремено се залаже за отварање школа у којима би се припремале забавиље. Миодраговић се није задржао само на теоријским разматрањима. Свој рад је сепаратно објавио и упутио сарадницима од којих је очекивао подршку. Обратио се и Управном одбору Женског друштва у Београду и поклонио 20 примерака. У свом допису, председница се захваљује на поклону и објашњава: „Управа је и сама више пута покретала ту мисао, да поред своје Раденичке школе отвори још и школу за малу децу (Забавиште) па и сад, кад је Ваше писмо и Вашу књигу прочитала, решила је, да ако јој икако буде могуће ради на томе да се у Београду, а и у другим варошима у Србији отварају Забавишта, која су од велике користи за наш подмладак“. Као разлог који омета остварење, како је већ постало уобичајено, наводи финансијска ограничења. „Разуме се, да ће Управа ово моћи остварити само у том случају, ако јој Општина и материјално буде на помоћи, у противном не сме се ни упуштати ни у какав рад, јер је Женско Друштво изложено и сувише великим издацима око своје Раденичке школе и око издржавања извесног броја сиротица, те према томе не би могло и забавиште о свом трошку издржавати“.¹⁴ И тада, када су постојали разумевање за проблем и жеља да се пружи помоћ, материјални услови су приморавали да се то ма-

Слика 2. Педагог Јован Миодраговић са породицом (Београд, крај XIX века)
Figure 2. Pedagogue Jovan Marinković with his family, Belgrade, end of 19th century

ло новца који је пристизао преусмерава за друге циљеве.

Мишљење и иницијатива Јована Миодраговића, као и његова функција у Министарству просвете, имали су у знатној мери утицаја при доношењу Закона о народним школама 1898. године, у коме се први пут помињу забавишта. Наредне, 1899. године донет је и први Програм рада у забавишту. Нормативно-правно регулисање забавишта и ње-

13 Миодраговић Ј., Једно необрађено васпитно поље, *Просветни гласник* 3, Београд 1897, 146.

14 Допис упућен 29. маја 1897. године; Педагошки музеј, Фонд Јована Миодраговића.

Слика 3. Деца из забавишта на западном Врачару, са забавиљом, г-ђом Стојанчевић (1910)
Figure 3 Kindergarten in the west Vračar area, children with nurse Mrs. Stojančević, 1910

говог положаја у оквиру народних школа утицало је на то да се са својим написима јаве педагози који су показали интересовање за ову област. Димитрије Путниковић, учитељ Грађанске школе и први управитељ Школског музеја, у чланку „Дечја забавишта“ најпре даје тумачење њиховог назива.¹⁵ Упознат са тиме да их Немци зову „дечје баште“, а Чеси „материнске школе“ (што сматра погоднијим), заступа мишљење да је назив „дечја забавишта“ још подеснији „јер у забавиштима и јесте главно забављање деце“.¹⁶ Међутим, он указује и

да у том „забављању има много учења и васпитавања, које се поред забаве увлачи у душу дечју неосетно, неопажено“.¹⁷ На питање како се забављају, одговор је – као у кући, али много боље, јер је у забавишту много више деце, забавиља је у свему вештија, приступ је правилан и осмишљен. Пропагирајући идеју о забавиштима, он не заборавља да истакне негативно лично искуство родитеља чији је син походио једно од београдских забавишта само два дана. Првог дана је дошао кући невесео, другог уплакан, а трећег је преклињао да га више не во-

15 Путниковић Д. Ј., Дечја забавишта, *Просветни гласник* 11, Београд 1900, 577.

16 *Ibid.*

17 *Ibid.*

де. После тога, забавиште је у њиховој кући постало синоним за најгори облик кажњавања.¹⁸ Путниковић помиње три београдска забавишта и исто толико у свим осталим местима у Србији. У Београду је једно у Немачкој школи, друго у Српском заводу (који је похађао и његов син) где деца такође уче немачки језик. У трећем забавишту, забавиља „заслужује најлепше признање на досадашњем труду и издржљивости, јер она поред слабе потпоре и многих препрека одржава ово забавиште у Београду већ десетак година“.¹⁹ Две погрешке су, по његовом мишљењу, велике: патриотска, када српску децу уче немачком, уместо да са њима раде на матерњем језику, и педагошка, када забавиште не добија материјалну помоћ, па мора да се прилагођава жељама родитеља који га издржавају. Опширно описујући своје искуство стечено током боравка у Чешкој, даје пример „распореда часова“. Предлаже да се поред сваке више женске школе отвори забавиште као вежбаоница, као и поред девојачких школа.²⁰ Најбоље учитељице или свршене ученице требало би слати у иностранство на усавршавање, а препоручује Чешку зато што су забавиш-

та тамо добро организована, што је језик сличан, што имају веома богат фонд дечјих песмица и игара, које код нас тек треба написати и компоновати.²¹ Он је и сам дао пример, па је неке песмице „удесио“ по угледу на старе српске мелодије, а неке по угледу на чешке.²² Свестан да је мали број оних који ће у овој области деловати, завршава чланак запажањем „посла много, а посленика мало“.²³

Због проблема са којим су се сретале веће вароши, где је запосленост мајки доводила до тога да деца остају незбринута, код појединаца се јавила жеља за предузимањем нечег корисног, пошто надлежни органи нису имали довољно слуха да се тиме озбиљније позабаве. Тако наилазимо на предлог једног пешадијског потпуковника Министарству просвете, да се отвори дечје забавиште на Дорћолу, 1888. године. „Деца мала од 3 до 7 година немају никакве забаве дечије, која би их облагорођавала, учила добром и спремала их за редовну школу, већ су остављена сама себи, да се по сокацима играју, туку, псују и сваком неваљалству науче и подивљају. Ово се у већој мери осећа у крајевима ове вароши, који су запуштени, и насељени

18 Када је мајка грдила старију кћер, син је додао: „Ама дај ти њу, мамо, у забавиште“. *Ibid.*, 578.

19 *Ibid.*

20 Девојачке школе су биле предвиђене Законом 1898, али нису заживеле у Србији онако како је законодавац очекивао. Постојале су више женске школе, женске гимназије (после 1905), женске стручне - радничке школе.

21 „Ако имамо мелодије, немамо песама лепе садржине, а нарочито немамо лепих дечјих игара уз певање, нити zgodних песама и мелодија уз које би деца изводила разне покрете. Ето н. пр. Кад се хтела да унесе у

садањи програм осн. шк, и која песма с покретима, шта смо узели? – Баба тикве садила, Пауне мој, Ој јаворе, Тита лобода и још две три, у којима је опет врло мало кретања а још мање оне разноврсности која децу треба не само да интересује јаче, него и да кретањем вежба све делове, и да буди фантазију, и да даје поуке разне“. *Ibid.*, 786.

22 Мараму имам, коме да је дам? Ухватисмо малог миша...Чува баба овце, мота, мота конце...Песме: Коло воденично, Трава зелена, и препоручује прву строфу Ћачке молитве.

23 *Ibid.*, 795.

већим делом оним грађанима који нису у стању да плаћају гувернанте, нити им занимања дозвољавају да се око васпитања своје деце сами баве. Ово је натерало и мене подписаног, од како сам се у овај крај Дунавски уселио, да понудим неким овдашњим грађанима да своју децу дају у приватну школу, која би се основала ако се довољан број деце пријави. Понуђени родитељи су се одмах одазвали овоме, и своју децу пријавили, чији број прелази 30 деце, и на основу овога од 1. маја одпочеће ова приватна школа у овоме крају. За учитељицу смо узели неку госпођу Јелену Вељковића, која је поднела добре сведоџбе, јер је овакву школу и на Врачару држала, коју ће родитељи плаћати за свако дете по 3 динара месечно“. Он такође обавештава да су духовне власти одобриле коришћење собе у црквеној порти на Дорћолу, „која је врло угодна за ово“.²⁴

Извршавајући своју дужност, надзорник основних школа на Дорћолу и Јалијама прегледао је 1889. приватне школе у том крају, наставши да постоје једна јеврејска основна школа и два забавишта. У забавишту под управом г-ђе Јелене Вељковић, у Душановој улици, провео је један час. Број уписане деце био је 33, и то 18 девојчица и 15 дечака, узраста од две и по до шест година, која месечно плаћају по три динара. „...учитељица је од свога програма извршила са децом ове делове:

- I Молитва: Оче наш, Лепо стати Бога звати. Сва деца моле се у глас.
- II Песме: Химна, Ускликнимо с љубављу, Ми смо деца весела, Док је нама Милоша јунака.
- III Декламације: Мати сину код колевке (од Змаја), Ситан везак (од Каћанског), Српкиња сам (од Дејановића), Срца дечија (од Змаја).
- IV Познавање писмена: на дуварној (зидној, прим.) штици.
- V Гимнастика: ширење, дизање и окретање руку.
- VI Рачунање: бројање до 20, сабирање и одузимање до 10 на рачуналки.
- VII Игре: коло с песмицама: Шапца лапца, Школе, Славе.
- VIII Вез: на хартији / картону, по цртежу, плавом и црвеном вуницом“.

Овај детаљан извештај надзорник завршава утиском који је понео: „Потписани је пријатно расположен и задовољан изашао из средине овога малог и милог света. Учитељица, жена средњега доба, врло је љубазна у понашању с децом. Деца су јој весела и слободна у понашању. Намештај је у школи врло сиromашан“.

Друго дечје забавиште, под управом г-ђице Емилије Јовановићеве, било је смештено у порти Дорћолске цркве. Ту

24 Допис пешадијског потпуковника Јована Т. Ванлијћа, упућен министру просвете 27. априла 1888. године;

Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф 42, 26, 1894.

је надзорник такође боравио један час. Деце је укупно 25, и то 15 девојчица и 10 дечака, сви испод шест година. Као и у претходном забавишту, број деце је врло несталан и мењао се сваког месеца. „По препоруци друштва за унапређење Дунавскога краја, општина је овој учитељици уступила бесплатан стан за школу и решила да јој се изда 300 динара помоћи за школски намештај“. Програм рада је био следећи: „I Молитва: Боже с неба на висини. II Песме: Шарено цвеће, Ја сам млади занатлија, Lustig Schlosser, Лахорићи, птице и славуји. III Декламације: Благо нама птицама, Шарено цвеће, Болно чедо. IV Игре: коло уз певање неке немачке песме, друга је игра у двома колонама/промена парова, нека врста дечијег кадрила/ опет уз немачку песму. V Женски рад: вез на картону по цртежу црвеном и плавом вуницом. Бројање, рачунање и познавање писмена, није у овом забавишту предавано. Деца плаћају по 3 динара месечно“. Међутим, општи утисак који је из овог забавишта понео није био тако повољан као из претходног. „...Али она је исувише хладна и укочена с децом. Отуда ни код деце нема оне природне живости и веселости, каква се налази у забавишту г-ђе Јелене. Цео је утисак овога забавишта право мртвило“.

Када су у питању ове две учитељице, надзорник запажа и појаву која није позитивна и која је нанела доста непријат-

ности свим актерима. У питању је конкуренција: која ће привући већи број деце. „...има деце записане и у једном и у другом забавишту. Г-ђицу Емилију протезирају неке матере из узрока, што она учи децу и немачким песмама и речима...“²⁵ У појединим срединама постојала је наклоност ка показивању „отмености“ познавањем страних језика, па макар то било само у виду краћих израза. Ова појава оштро је критикована и није без основа била одбојност према приватним забавиштима која су то подржавала. И не само то; одбојност и неприхватање се проширивало на забавишта уопште, као да су такви садржаји рада били правило или неминовност.

Крајем исте године, Управни одбор Друштва Дунавског краја, чији је председник био наведени пешадијски потпуковник, обавестио је министра да је обезбедио средства и бесплатан простор за забавиште у црквеној кући. Достављајући Правила на одобрење, моле и за државну помоћ. Међутим, добијају одговор: „Од помоћи државне не може бити ништа, а у послатим Правилима да измене све што није за децу у овом узрасту у коме су за забавиште“.²⁶ Наредне године, по молби истог Одбора, нова Правила је написао познати књижевник, др Јован Јовановић Змај, јер је „за учитељицу овог забавишта узета његова поћерка г-ђца Амалија Костићева која

25 Извештај Ср. С. Стојковића, професора Прве београдске гимназије, Министарству просвете о приватним школама на Дорћолу, 10. јула 1889.; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф 42, 26, 1894.

26 Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф XXIV, р. 158, 1890.

се према поднетим документима нарочито спрема за овакву учитељицу.²⁷ Правила садрже 19 чланова у којима се полази од задатака забавишта: „Да би се родитељима олакшало и омогућило, да децу своју, док не пођу у редовну школу, сачувају од кварежи и хрђавих навика, да би се, даље, олакшало и учитељима редовних школа тиме, што ће добити ђаке већ привикнуте реду, дисциплини, марљивости, послушности, чистоти...“²⁸ Намењена су мушкој и женској деци узраста од три до седам година. Цена је 3 динара месечно, а за сиромашну децу 2 динара. Када су у питању садржаји рада, не залази се у детаље већ се каже да ће се поступати по начелима Ф. Фребела. „Наставници овога забавишта допушта се, да већу и развијенију децу може поучавати и у првим основама писања, читања, рачунања и цртања, а женску децу, према развоју њиховом, и у лакшим ручним радовима, у колико се то слаже са начелима и са методом Фребеловом“ (чл. IV). Предвиђено је радно време сваког радног дана (осим четвртка по подне), и то пре подне од 8 до 11³⁰ и по подне од 3 до 6 (мај - август) и од 2 до 4 часа (септембар - април). Однос према деци садржан је у чл. VIII: „Наставница има сву децу са једнаком љубављу предусретати; никакве разлике међу њима не правити. Старати се да у њих стече љубав, приврженост и поштовање. А кад би прека потреба ис-

кала, да се које дете казни већма, него само озбиљним укором, та казна сме бити само таква, која не шкоди ни телесном ни духовном здрављу детета.“ Говори се о томе да деца треба да долазе здрава, као и о уредности о којој брине наставница; предвиђа се да једном или два пута месечно наставница води у цркву, на литургију, децу оних родитеља који то желе; лети, бар једном седмично, треба да их води на Калемегдан или на неко друго место у шетњу. Плата наставнице је од родитељских месечних уплата. Све потребе за децу родитељи треба сами да набављају, нпр. материјал за ручни рад. Предвиђено је да се доласци родитеља због информисања ограниче само на време пре или после „наставних часова“. Жалбе треба упућивати надзорнику. Долазак и одлазак деце организују родитељи. Ова Правила су одобрена, са уверењем да је стручна спрема наставнице довољан гарант за рад по Фребеловом систему. Пошто су настала чак девет година пре првог званичног Програма рада, који је краћег обима и уопштен, сматрали смо да је значајно навести оне делове који одсликавају организацију рада и којима су бар назначени садржаји, као и однос наставнице према деци, односно захтеви који се њој постављају.

Од неколико забавишта, колико их је 1891. постојало у Београду, очекива-

27 *Ibid.*

28 Текст чији је аутор Ј. Јовановић Змај у знатној мери је задржао текст ранијих Правила, уз неке измене које

су, претпостављамо, унете по савету А. Костићеве, јер одговарају захтевима рада у Фребеловом „дечјем врту“.

ло се да ће, уз узајамно уважавање и помоћ, деловати на популарисању идеје о предшколском васпитању. Стварност је, међутим, била друкчија. Председник Друштва за уређење Дунавског краја, „најучтивije моли“ г. министра просвете да, преко надлежних власти, забрани извесној госпођи Јелени Вељковићки отварање приватног забавишта. Он детаљно износи разлоге за то, дајући своје виђење целог проблема. Поменута госпођа била је упозорена да не отвара на Дорћолу дечје забавиште јер јој је добро познато да таква друштвена школа већ постоји и да не примамљује децу из ње. „...она ипак остаје при своме, правећи разне сплетке, женама својствене, и одвраћајући родитеље да дају децу у друштвену школу... а све због тога, што она није примљена за учитељицу друштвене школе“. Она је, заправо, неко време и радила као учитељица у згради друштвене школе, али је напустила. У целом догађају има више актера, те се помиње и Емилија Јовановићева, која је дошла на њено место. „Но, услед разних сплетака које су ове две женске правиле једна другој и самом друштву, друштво је и Јовановићеву отпустило и огласило је за упражњено место учитељице Друштвене на Дунавском крају. И по расписаном конкурс

узело је учитељицу, нарочито за ту школу спремну, г-ђицу Амалију Костићеву, поћерку г. Змаја-Јована Јовановића, која своју дужност задовољава и родитељски и друштвено обавља“. Али, уследио је нови поступак г-ђе Вељковићке, која се опет вратила на Дорћол „и иде из куће у кућу примамљујући децу и одвраћајући родитеље, да не дају децу у друштвену школу“. Упозоравајући на њене поступке, то је био разлог његовог обраћања и тражења помоћи.²⁹

Прво државно забавиште у Београду и Србији отворено је 1902. године, у коме је дужност управитељке обављала Јелисавета Поморишац. Рођена 1881. у Белој Цркви, завршила је Вишу женску школу у Београду 1898, са одличним успехом. Затим је две године провела као учитељица у Вежбаоници и положила државни учитељски испит. На стручно усавршавање послата је 1901. године и у Лајпцигу, у Фребеловом учитељском семинару, је слушала предавања. По завршетку семинара, боравила је у Дрездену, Берлину, Прагу, Бечу и Пешти, упознајући се са тамошњим заводима за предшколску децу. Извесно је да је 1904. Јелисавета Поморишчева, удата Перовић, наставила своје стручно усавршавање на Универзитету у Цириху.³⁰

29 Допис председника Друштва Пав. М. Стевановића, од 6. марта 1891. године; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф 42, 26, 1894.

30 У *Српској везиљи* она се 1905. помиње као професор у Цириху. У чланку др Трговчевић, а на основу података из архива Циришког универзитета, наведено је да јој је девојачко презиме Перовић, а удата Поморишац,

док је заправо обрнуто. Не знамо да ли се и када она вратила у Србију, у сваком случају, њено име не срећемо у каснијем периоду међу забавиљма. У Савиначком забавишту се само помињу Тереза Милер и Видосава Цветковић; Постављења, *Просветни гласник* 4, 5, Београд 1912, 337, 464.

Слика 4. Београдски учитељи и учитељице; друга с десне стране седи забавиља Тереза Милер (крај XIX века)

Figure 4 Belgrade teachers, end of the 19th century (sitting second from the right is nurse Tereza Miler)

И у првој деценији прошлог века забавишта су у Европи била организована по угледу на дечје вртове, како их је замислио и уредио Фридрих Фребел. Његове идеје код нас су примењивале како забавиље тако и учитељице, чак и у старијим разредима основне школе. Неке од њих су: цртање на хартији, „излењираној“ у виду мреже, по прегледалицама на којима су цртежи цвећа и животиња; избадање цртежа урађених на хартији нарочитом иглом; прошивање вуницом,

плетење сламом, ликом, хартијом, пантљикама и другим; исецање. Један примерак веза на картону, из 1903. године, чува се у Музеју града Београда. Петлића је црвеним концем извезла петогодишња девојчица Косара, како на полеђини картона пише, „ученица забавишта“, ћерка Косте Главинића, професора Велике школе и управитеља вароши Београдске.³¹ Сазнајемо да је ова врста ручног рада била популарна не само у забавиштима већ је нашла примену као „собни

31 Петлић, Београд, 16. јануара 1903. (Музеј града Београда, Примењена уметност и етнологија УПЕ, инв. бр. 610).

накит“. Тако је забавиља Јелисавета Поморишчева, у чланку објављеном у часопису *Српска везиља* 1903, дала детаљан опис ручног рада свилом на картону. Ови радови, по њеном мишљењу, могли би као слике да се држе у дому „које се или уоквире па о зид обесе, или се пак са подупирачем на сто наместе“. Објашњавајући да је током студија Поморишчева учествовала на семинарској изложби у Лајпцигу, напоменуто је да су њени радови били запажени.

У периоду до Првог светског рата, у Београду су постојала забавишта на више места: на Савинцу, Теразијама, Врачару, Палилули, у Савамахали, на Дунавском крају, при Немачко-српској школи Евангелистичке црквено-школске општине. То ипак не значи да је постојало организовано, осмишљено предшколско институционално васпитање као неодојиви део школског система. На основу извештаја школских надзорника, Димитрије Ј. Путниковић је приказао стање народних школа у Србији 1907/08, што је, у наставцима, објављено у *Просветном гласнику* за 1909. годину. Његова оштра критика директно је усмерена на просветне власти, без иједног позитивног елемента. Када су у питању дечја забавишта, „као и да [их] нема, кад их је оволико. А ништа се није предузимало да их буде више; ништа се није предузимало за спремање забавиља; ништа није учињено да се досадања уреде модерно; у њи-

ма раде и такве забавиље које ни појма немају о забавиштима; а надзор над њима или не води нико, или им рад прегледа неко, који такође не разуме шта су то дечја забавишта“.³²

Приправни разреди, чије је отварање предвиђено Законом о народним школама 1904. године, били су намењени деци којој српски није матерњи језик. Имали су задатак да током једне године припреме децу за похађање основне школе на српском језику. У тексту истог аутора, којим је указао на најтеже пропусте у организовању народних школа, помињу се и приправни разреди. Његове замерке усмерене су на београдске приправне разреде (у Дунавском крају, за јеврејску децу). По његовом уверењу, ту би требало да се отворе забавишта. Исто мишљење има и за источне крајеве Србије: „...могло се бар негде то учинити, или бар покушати; а нити је где год то учињено, ни покушавано, нити је, изгледа, коме тако што и падало на памет“. Он је незадовољан и самим начином рада, који треба да се одвија уз песму, игру и забаву. „Дечја забавишта су најинтересантније и деци најмилије школе, а наши приправни разреди су најсувопарније и најдосадније школе. Баш онда, кад овој деци треба говор и школу омилити и за то их придобити, тој деци се ништа занимљиво и мило не показује, него се само кљукају речима: ово се зове овако, то се зове тако“. На крају, Путнико-

32 Путниковић Д. Ј., Стални школски надзор у народним школама, *Просветни гласник* 1, Београд 1909, 34-37.

вић закључује да се годинама „муче и ђаци и учитељи, верујући, да то тако мора бити тешко и досадно и не знајући, да се може на други начин постићи много више и лепше, а са много мање напора и досаде“. Он предлаже оно што су и други пре њега истицали, да треба отворити стални курс за обуку забавиља и за рад у приправним разредима, преуредити учитељске школе, подстицати учитеље да уче стране језике, да прате литературу, новине код других народа и, ако имају могућности, да путују у друге државе.

ПОКУШАЈИ ОСНИВАЊА ШКОЛА ЗА ЗАБАВИЉЕ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Чланак учитеља П.К. Шрепловића „О забавиштима, по Фребелу и Келеру“, који је објављен у *Учитељу* 1890. године, садржи податке о томе како се у Србији 80-их година XIX века приступало питању предшколског васпитања и обучавања особља за рад са децом. Министарство просвете послало је у Немачку две ученице да се припреме за забавиље, али ипак није дошло до остварења планираног. Једна питомица је умрла, а друга је напустила припрему. Аутор износи оштру критику стања у Београду. „Ја мислим да је крајње време да се и од стране самих надлежних обрати мало већа

пажња на школе и васпитавање нашег подмлатка. Зато не би требало дозволити које коме у сред престонице српске, пред лицем министра и министарства просвете, да отварају разне приватне школе, па чак и забавишта, те сем што глобе свет, још нам затупљују и убијају нашу младеж“.³³

Почетком 1898, односно пре него што је донет први закон у Србији који ће обухватити и забавишта, на адресу министра просвете и црквених послова стигла је молба испитаног професора Стевана Окановића, писара истог Министарства.³⁴ Свој допис почиње критиком основне школе. Затим поступно објашњава шта је све могло да проузрокује овакво стање. „Свакојачко биће Вам позната, господине министре, она повика на основну школу у погледу недовољног васпитног утицаја на нашу омладину. Многи узроци тога недовољног утицаја леже у уређењу саме основне наставе, али један је од главних узрока и та околност, што се за васпитање мале деце пре поласка у основну школу нико с планом не стара.“³⁵ Циљ његовог обраћања био је указивање на чињеницу колико је велики значај предшколског, плански организованог васпитања и колико је важан тај период у развоју човека, нарочито када се има у виду да већина мајки, чак и по градовима, „једва да је писмена“. Потреба отварања забавишта

33 Шрепловић П. К., О забавиштима, *Учитель*, Београд, мај 1890, 295.

34 Окановић је шест месеци пре тога положио докторски испит у Јени, а по повратку у Србију са одличним

успехом је положио професорски ипит. Допис је упућен 12. јануара 1898. године; Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф 50, р 175, 1898.

35 Подвукао аутор дописа.

захтева „да имамо у српском духу спремних забавиља“. У њиховој неспремности такође види један од разлога што су остали незнатни покушаји да се забавишта код нас одомаће. Његова намера да отвори завод за припремање забавиља има још један разлог јер ће он деловати „...и на стварању и прикупљању наставне грађе за забавишта у српском духу“. Помињући стручно особље, Окановић користи изразе „забавиље-васпитачице“, односно не задржава се само на нивоу забављања деце већ му је подједнако важно и њихово васпитање. Наводи, затим, на који начин би министар могао у томе да му помогне: 1) да га произведе за професора; 2) „да изволите наредити општини београдској да за дечје забавиште, за које већ плаћа забавиљу, нађе потребне просторије, које би биле у исто време и за ученице овог завода...“; очекујући да највећи број и отпочне свој рад у Београду; 3) да одреди новчану помоћ у име плате за наставнике; 4) „да изволите наредити свима градским општинама у Србији“ са 5000 или више становника, да пошаљу по једну своју питомицу. У прилогу је послао *Устав Вишег Завода за Образовање Забавиља у Београду*, одређујући му, осим образовања забавиља за српска забавишта, и задатак да „спрема раденице које ће радити на изради, прикупљању, и критичком претресању наставне грађе за српско забавиште“. Очекује помоћ државе и општина. Школа је намењена ученицама које би приликом пријема имале од 16 до 21 годину, које су завршиле Вишу женску школу бар

са добрим успехом (или који други завод са једнаком спремом или су се приватно спремале и положили пријемни испит); које су телесно потпуно здраве; чији се родитељи или стараоци обавезују да ће уредно плаћати школарину. Од наставних предмета учиће се: „1. Педагогика 2. Методика забавишта с погледом на Фребелову педагогику 3. Историја педагогије с нарочитим погледом на историју забавишта 4. Психологија с нарочитим погледом на психички развитак деце 5. Игијена (с погледом на развитак и неговање мале деце у узрасту до 7 година) 6. Практичка вежбања у забавишту 7. Вежбања у самосталним писменим саставима из области горенабројаних предмета 8. Певање с погледом: а) на песме, које се певају у забавишту и б) на песме, које су одређене за забавиље 9. Гимнастика с погледом на покретне игре које играју деца у забавишту 10. Цртање и ручни рад 11. Цвећарство и градинарство 12. Немачки језик“.

Учење би трајало два течаја: први, од 1. септембра до краја децембра, и други, од 1. марта до краја јуна. Од набројаних предмета, певање, гимнастика, цртање и ручни рад, и немачки језик били би заступљени у оба течаја; педагогика, историја педагогике, психологија, хигијена и хоспитовање у забавишту били би у првом течају, а методика забавишта, вежбање у забавишту, вежбања у писменим саставима, цвећарство и градинарство били би у другом течају. Највећи фонд часова недељно имали би, у првом течају, хоспитовање и немачки је-

зик (по 4), а у другом – практиковање у забавишту (са 6 часова), па немачки (са 4 часа).³⁶ Распуст имеђу два течаја ученице би, на одређени начин, провеле у раду. Добивши питања из области дечјих забавишта, оне би их у писаној форми обрадиле, а најбољи састави били би објављени у *Гласнику* овог Завода. На крају сваког течаја предвиђа се полагање испита; сви предмети сматрају се главним (нема поделе на главне и споредне); оцењивање је од 3 до 5 (ученица која не добије бар 3 из три и више предмета понављаће течај; ако из једног или два предмета не може да добије оцену 3, испит ће полагати на почетку новог течаја; ако два пута понавља исти течај, отпустиће се као неспособна). Уколико свршена ученица жели да остане у Заводу, ослободиће се школарине и похођења предавања и биће помоћница у забавишту (и имаће првенствено право не само на места забавиље већ и управитељице забавишта).

У наведеном Уставу обрађене су све области које се односе на организацију рада, а према тадашњим документима којима је регулисан рад школа. Осим поменутих, ту су и поглавља: Сведочанство, Наставници, Наставнички одбор, Заштитни одбор (састављен од грађана који би пружали помоћ). Окановић је предвидео и постојање забавишта уз овај

Завод, као вежбаонице; врта за забавиште и за наставу градинарства и цвећарства; књижнице са читаоницом и збирке учила за забавиште. Завод ће имати свога свештеника, лекара и, по могућству, књижара - издавача. Такође је замислио да *Гласник* објављује прикупљену грађу за рад у забавиштима. Одржавајући везу са некадашњим ученицама, доносио би извештаје о раду забавишта у Србији.

Овај детаљно направљен Устав, написан на 10 страна,³⁷ имао је за последицу већи број питања од стране оног ко је анализирао поднету молбу. У тим питањима се открива став надлежне власти не само према конкретној молби и идеји већ и према институционалном предшколском васпитању уопште, његовој важности и положају у оквиру школског система. Иако је убрзо уследио Закон који се у овом погледу сматра прогресивним, а потреба за заводом постала очигледна, није показано много разумевања. Прво питање се односи на сам назив: зашто Виши завод, кад немамо нижи? Пошто се у Уставу предвиђа исти ранг управитеља и управитеља учитељске школе, то је узроковало следећу реакцију: „То се не сме истаћи и потврдити, јер је учитељ и учитељица нешто више од забавиље, учитељска школа виша је од школе за забавиље, па и управитељ учитељске школе мора се рачунати нешто

36 За сваки предмет предвидео је број часова: педагогика 3, историја педагогике 2, психологија 3, хигијена 2, хоспитовање 4, певање 3, гимнастика 2, цртање и ручни рад 3, немачки 4, методика забавишта 4, практиковање у забавишту 6, вежбање у писменим

саставима 3, певање 2, гимнастика 2, цртање и ручни рад 2, цвећарство и градинарство 2, немачки језик 4.

37 Писано је на једној половини табака; друга половина, исправно, остављена је за примедбе и белешке.

више од управитеља школе за забавиље“. Такође се наводи да се и у Немачкој не тражи већа спрема за забавиљу него за учитељицу! Замера се што се код назива предмета каже „с погледом“ на забавиште, а не искључиво како треба за забавишта, „Јер по онакој одредби може се завод претворити више у теоретисање, а мање у практичко спремање самих забавиља“. Пита се и зашто два месеца одмора зими? Сматра се да стручна педагошка спрема управитеља није неопходна већ је важније његово познавање самих забавишта. Опет се прави поређење са учитељском школом јер би она, у том случају, изгледала мање педагошки зато што се таква спрема не очекује ни од њеног управитеља. Наставницима се тражи више посвећености у забавиштима, што је будућим забавиљама корисније, без много теоретисања. Не одобрава се ни то што се од општина тражи да готово принудно шаљу питомице, а ништа не пише о висини школарине. Осим за поједине чланове Устава, уследиле су и друге напомене: помињу се установе које имају сличности са забавиштима (склоништа за школску децу и јасле), за које би такође могао да обучава овај завод, и забавишта у влашким крајевима.³⁸ Напомене се односе и на самог подносиоца, Стевана Окановића, односно требало је да се провери да ли он сам има довољно искуства када су у питању забавишта, „да

ли их је посећивао, проучавао и у свему да ли зна како се практички деца тамо забављају. Јер ако он као управитељ не зна и тај практички рад, ко ће спремати забавиље у оном што је главно, кад друге спремне снаге за то немамо?“ Ово питање је донекле и оправдано јер заиста није било одговарајућег стручног кадра који је познавао ову област. Оно што је најнепосредније везано за личност Окановића сведено је на неколико констатација: „Г. Ок. хоће и назив и плату професора и ранг управитеља учит. школе, а да после му држава прибави ученице па да он сам одређује такве школарине и др. Да није то много захтева?“ Враћајући се опет на питање источних крајева Србије, износи се мишљење да једним потезом, тј. државном школом може да се припреми и кадар за забавишта, „па да се с планом ради и овамо и тамо“. На крају четврте стране је напомена, тј. износи се могућност да се забавиље обучавају уз саму Вишу женску школу, а не после, кад њу заврше.

Што се тиче молбе, њена даља судбина била је архив. Истовремено, ишчекујући позитивно решење, вест о Заводу објављена је у првом броју листа *Ручни рад*, за мушки и женски рад у српској школи, који је тада почео да излази. „Како дознајемо г. проф. др Стев. М. Окановић намерава да оснује један виши завод за образовање забавиља...“³⁹ Стеван

38 Мисли се на приправне разреде.

39 Издаје и уређује Јов. С. Јовановић, учитељ. Поменути текст потписан је са М (можда је аутор Миодраговић,

пр. аут.). Иако није детаљан и не садржи све предмете који су се учили, па ни потпуне услове уписа, ипак је то било обавештење за јавност.

Окановић ускоро је био примљен на место професора Мушке учитељске школе у Алексинцу. У наредном периоду настао је своју активност на популарисању забавишта, не само на теоријском плану већ је и као професор Женске учитељске школе у Београду настојао да својим ученицама омогући похађање предавања у вежбаоници, Палилулској основној школи и општинском забавишту на Теразијама. Оне су посматрале рад наставног особља, али нису саме предавале. Вежбаоница је радила од оснивања Школе, и то при Савиначкој основној школи, а 1906. постала је самостална, док је надзор вршио управитељ Женске учитељске школе. Када се, после десет година, Окановићу опет указала прилика за остварење исте жеље, 1908. је упутио молбу министру „да му се омогући отварање Вишег завода за забавиљско, материнско и домаћичко образовање девојака у Београду“. Тада је већ могао, на почетку свог обраћања, с правом да каже да по том питању „у нас није ништа урађено“. Као главни професионални задатак Завода одредио је „да образује ваљане забавиље“. И поред тога, он види вишеструку корист, „...али ипак, то професионално образовање, које ће и свакој матери, па макар и не била забавиља, бити добродошло, попуниће се специјалним теоријским поукама и практичним вежбањима, која су потребна и свакој матери и домаћици“. Предвиђа 14 предмета ради продужења општег образовања, пет предмета за забавиљско, три за материнско и шест за домаћичко образовање.

Окановић је предвидео и постојање интерната, забавишта, градине, пчеларника и живинарника за практична вежбања. Трајање школовања одредио је на две године. Примају се ученице са завршеним четвртим разредом Више женске или неке друге средње школе. Ученице могу да буду интерне, полуинтерне и екстерне, односно да у интернату имају обезбеђен смештај, храну, надзор и поку (50 динара месечно) или само доручак, ручак и ужину (30 динара). Уписнина је 10, а за наставу се сваког месеца плаћа 20 динара (унапред). Наставници могу да буду професори, супленти, учитељи (уз услов да су ожењени) и учитељице. Испити се полагају на крају сваког течаја, а на крају четвртог – пред испитним одбором од три наставника. Стручни испит за забавиље састоји се из теоријског (психологија детињства, општа педагогија и методика забавиљског рада) и практичног дела (једно предавање у забавишту). Са дипломом овог Завода могу да раде у свом самосталном забавишту или у другим приватним, општинским, државним забавиштима, као и у приправним разредима државних школа. Када је у питању домаћичко образовање женске омладине у Србији, треба напоменути да је идеју покренуло Друштво за чување и неговање народног здравља у Београду, основано са задатком да народ здравствено просвећује и да на тај начин сузбија „разне празноверице и рђаве обичаје“. Године 1905. лекари Милан Јовановић – Батут и Раде Вукадиновић послати су у Баварску, од-

Слика 5. Професори Више женске и Женске учитељске школе са ученицама; први с леве стране седи Проф. Стеван Окановић (почетак XX века)

Figure 5 Professors of Higher Girls' School and Teacher-training school for girls with students, beginning of the 20th century (sitting first from the left is Prof. Stevan Okanović)

носно у Штајерску, да проуче питања организације тамошњих домаћичких школа. Први курсеви – школе за домаћице отворени су 1906. године. Окановићева идеја да обједини забавиљско образовање са домаћичким и са образовањем које је потребно свим мајкама била је у складу са напредним тежњама тог времена.⁴⁰ За разлику од предлога који је

изнео десет година раније, уважио је примедбе (за које је очигледно сазнао). Обухватио је и приправне разреде, за које ни сама држава још није имала никакво решење у погледу стручног кадра. Што се тиче нивоа школовања, није имао претензију да надмаши учитељски. Министарству није поставио високе захтеве у погледу финансирања,

⁴⁰ У *Просветном гласнику* за 1909. објављен је наставни план за домаћичке школе (Frauensschule) у Пруској, у којој је тада припремана реформа са циљем да се и девојкама дозволи студирање. Као продужење више женске школе, предвиђен је двогодишњи или бар једногодишњи лицеј. Допушта се додавање најпре само једног домаћичког разреда. У одређеном броју недељних часова обавезно је учење педагогике и рад

у забавишту, што ће се придодати сваком лицеју; М. М., Одредбе о новом уређењу виших женских школа у Пруској, *Просветни гласник* 4, Београд 1909, 294-309. Иако су у потпису само иницијали, сматрамо да је чланак превела Мага Магазиновићева, учитељица Више женске школе у Београду, чије је име на списку сарадника овог часописа. Крајем исте године, она је уписана на Универзитет у Берлину.

што је углавном препустио родитељима. Околности су у сваком погледу биле повољније него раније, па је његова молба наишла на позитиван пријем, тако да су понуђена правила одобрена. Међутим, проф. Окановић је убрзо изабран за хонорарног наставника на Универзитету у Београду. То је, вероватно, и био разлог што се није истовремено посветио спровођењу своје дугогодишње замисли у дело, па до реализације ове идеје ипак није дошло.

Припремање учитељица, а самим тим и забавиља у Кнежевини (Краљевини) Србији одвијало се у Вишој женској школи у Београду и Крагујевцу (основаној 1891). Када се од 1896. већ припремало оснивање женске учитељске школе, наступила је пауза у педагошко-методичкој настави, те је школа имала више општеобразовни карактер. Број кандидаткиња које су се пријавиле за новоотворену Женску учитељску школу у Београду 1900. године био је велики, па су и у крагујевачкој Вишој женској школи отворена одељења која су постепено прерасла у засебну школу, 1903. године. Педагошка група предмета у Женској учитељској школи била је прилагођена

оспособљавању ученица за рад у основној школи. Пракса у забавишту, упознавање са предшколским узрастом и специфичностима тога рада зависили су од намера и приступа самих професора. Износећи критику стања у школском систему, Јован Миодраговић, у чланку објављеном у *Учитељу* 1910. године, пише: „Васпитање нашега женскиња је никакво“. Наглашава да су за женску децу потребне средње, тј. девојачке школе, између основне и више гимназије или стручних школа. „Или их зовите и више женске, и више основне, или како хоћете; само њих мора бити у свакој околности вароши и већој варошици па и у већим селима...“ Исто тако, захтева више стручних школа: за кројење, шивење, вез, кување, кућење, па и за учитељице свих школа, од забавишта до универзитета.⁴¹

И поред бројних упозорења и указивања на слабости предлога, како би требало организовати припрему забавиља, Београд је тек 1940. добио једногодишњи течај при Женској учитељској школи, а прву средњу стручну школу за васпитање – 1948. године.

41 Миодраговић Ј., Растанак са школом, *Учитељ* 7-8, Београд 1909-1910, 497-517.

Ljiljana Stankov*

**PRESCHOOL EDUCATION IN BELGRADE IN THE SECOND HALF OF THE
19TH AND IN THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Summary

The schools for small children are mentioned in the Belgrade press in the end of 1850s. The author, advocating the opinion that such institutions are not only useful but also necessary strongly supports their founding. In the middle of 1860s first institutions, which were private, included small number of children and their role was twofold – taking care of the children and preparing them for entering the school. Professional training of the employees was not adequate and not all the institutions had working permissions but they nevertheless continued their activity.

The name play school or kindergarten was introduced in the professional pedagogic literature in the beginning of the 1970s and the emphasis was more on the playing with children. Small number of pedagogues was active in advocating the idea of opening the play schools or kindergartens and to a certain extent they had a support of the *Beogradsko žensko društvo* (Belgrade Women's Society). Not before the end of the 19th century the first law was passed that included also the kindergartens and in the beginning of the 20th century first state institution of the kind was opened. Nevertheless, the problem of professional staff was not solved in the appropriate way although it was very elaborately prepared. From the time when it was suggested to the relevant ministry to make possible establishing of the professional school almost half a century passed until the realization of the idea. The existing problems and mistakes had been many times repeated in the professional literature but the solutions were reached slower than in other fields so many issues were passed on to the later period and the decades that followed.

* Ljiljana Stankov MA, pedagogue, Educational Museum, Belgrade